

PREMENY NÁBOŽENSKÝCH POMEROV NA SLOVENSKU V DYNAMICKOM 20. STOROČÍ

Mgr. Juraj Majo, PhD.

Katedra humánnej geografie a demografie, Prírodovedecká fakulta UK v Bratislave

TEXT K PREDNÁŠKE

2017

Prednáška a text sú súčasťou riešenia projektu:

KEGA č. 003UK-4/2017: Terénne vyučovanie geovied s využitím vybraných náučných chodníkov

Slovenská spoločnosť je v rôznych súvislostiach vnímaná ako spoločnosť s výrazným náboženským presvedčením, bohatou a kontinuálnou náboženskou históriou a celkovo s neprehliadnuteľným postavením náboženského cítenia v mnohých stránkach života. Inštitucionálnu stránku náboženského života v súčasnosti reprezentuje široké spektrum cirkví a náboženských spoločností. Ich postavenie v spoločnosti je regulované zákonmi odrážajúce nielen ich historickú ukotvenosť v priestore Slovenska ale aj aktuálny spoločenský vývoj, ktorý sa premieťa do legislatívneho procesu. Nie je preto prekvapujúce, že platforma na ktorej sa stretáva štát a cirkvi je veľmi živou, diskutovanou a v 20. storočí tento vzťah výrazne ovplyvnil diverzifikáciu náboženského „trhu“. To sa prejavilo v pestrosti ponuky a etablovaní rôzneho počtu konfesií na Slovensku a následnej početnosti nielen príslušníkov niektorej náboženskej inštitúcie, ale aj tých, ktorí sa nehlásili k žiadnemu vierovyznaniu. Veľké ale aj menšie spoločensko-politické premeny neraz prichádzali do konfliktu s pomerne konzervatívnou náboženskou scénou na Slovensku. Mnohé tieto okamihy sú známe a ovplyvnili nielen náboženský život. Ide napríklad o vznik ČSR a jeho rozpad po roku 1938, vznik vojnového Slovenského štátu, februárová revolúcia v roku 1948 a výlučná vláda Komunistickej strany do roku 1989 a iné. Popri týchto veľkých udalostiach často vzdialených úplnému chápaniu bežných ľudí v spoločnosti prebiehajú aj paralelné procesy idúce viac-menej nezávisle od spoločenského usporiadania a majú vplyv na mieru stotožnenia individua s cirkvami, cirkevným životom a s vierou samotnou. Ide napríklad o prejavy a dôsledky vedecko-technickej revolúcie, diferenciácie svetonázorov, individualizácie, urbanizácie, v konečnom dôsledku zhrnutých do veľkého a komplikovaného procesu sekularizácie.

Práve proces **sekularizácie** spoločnosti je východiskovým spoločenským fenoménom, ktorý výrazne zasiahol náboženský (konfesionálny) život v celej západnej Európe. Jeho základným fenoménom je rozpad hegemonie cirkvi – cirkví v spoločnosti a preberanie jednotlivých rol inými inštitúciami alebo funkciami. V mnohých pritom cirkev bola dlhé roky výrazným a aj pomerne úspešným monopolom. Išlo napríklad o školstvo, zdravotníctvo, sociálnu starostlivosť a iné. Ale z vplyvu cirkvi sa vymanili aj také spoločenské fenomény akými sú napríklad sviatky, alebo mnohé rituály. V celkovom pohľade na 20. a 21. storočie môžeme povedať, že slovenská spoločnosť je bezpochyby na ceste sekularizácie, niekedy pomalšie, niekedy rýchlejšie v porovnaní s okolitými štátmi. V tomto procese však nejde výlučne len o otázku vzťahu štátu a cirkví, ale fenomén je možné sledovať na výsledkoch

sčítania obyvateľov, či reprezentatívnych výskumoch religiozity, podľa ktorých je tento proces pevne etablovaný v našej spoločnosti.

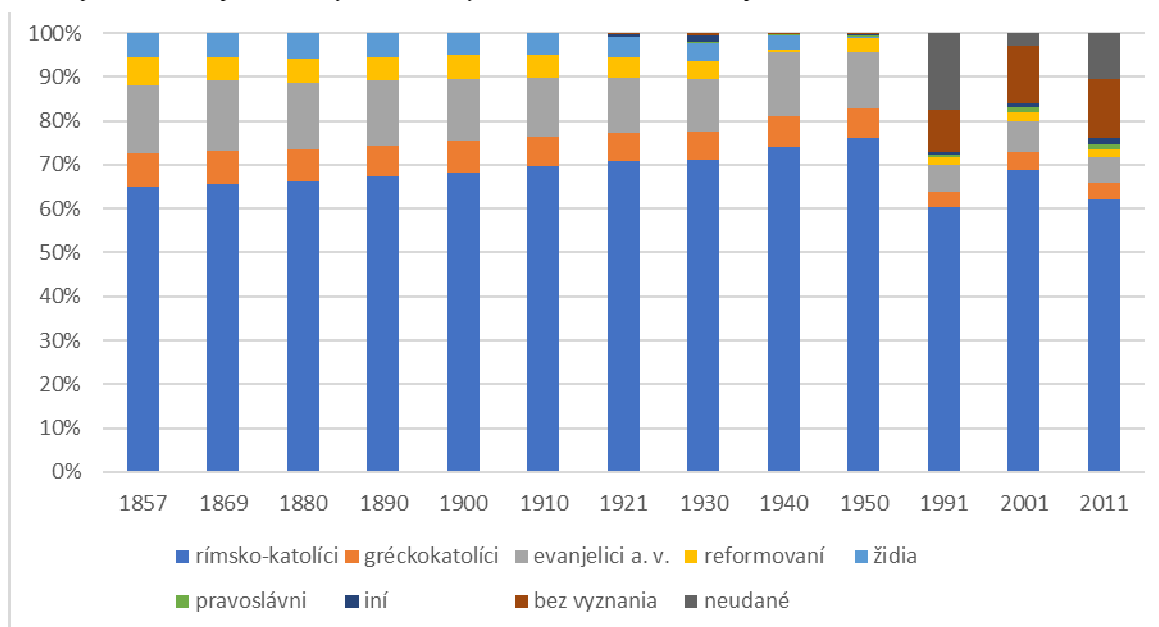
Výrazným činiteľom v procese sekularizácie je už spomínaný vzťah štátu a cirkví. V 20. storočí bol tento vzťah mimoriadne búrlivý a premenlivý. Vznik Československa dokonca spájal dve konfesijné tradície, ktoré boli iné v rakúskej časti monarchie, iné v uhorskej časti. Najmä vzťah štátu a Katolíckej cirkvi bol v rokoch 1918-1938 mimoriadne komplikovaný. V jednom štáte prebiehali dva odlišné procesy – kým Slovensko bolo svojou konfesijnou príslušnosťou mimoriadne konzervatívne a tradičné, v českých krajinách našla masovú odozvu akcia rozkolu s Rímom a vzniku národnej cirkvi. V slovenských pomeroch je aj dnes nepredstaviteľné, aby niekoľko sto tisíc členov opustilo cirkev a prešlo do inej. Relatívne slobodnejšie pomery z hľadiska cirkevného života sa skomplikovali po vzniku Slovenského štátu – viaceré cirkvi boli zakázané, členovia prešli do ilegality, predstavitelia niektorých silných cirkví sa dostali do pomerne ostrého konfliktu so štátnou mocou podriadenou Nemeckej ríši (evanjelickí a gréckokatolícki biskupi). Navyše, po vypuknutí Slovenského národného povstania boli všetky školy na Slovensku s výnimkou teologických fakúlt poštátnené, čo je tiež významný prvok vo vzťahu štátu a cirkví.

Takýto zložitý vzťah štátu a cirkví na konci 1930. rokov akoby predznamenal kontinuitu tejto komplikovanosti aj po roku 1948. Niektorí sa mylne domnievajú, že je to začiatok sekularizácie, ale ona bola prítomná v našej spoločnosti už skôr. Snaha štátnej moci o ovládnutie cirkví, ich oslabenie a likvidácia niektorých súvislostí cirkevného života bola výrazným a tragickým zásahom do konzervatívneho cirkevného prostredia na Slovensku, čo sa počas celých 40. rokov socializmu nestretlo s pochopením väčšiny členov cirkví. Vrcholom tohto vazalstva a podriadeného štátu bolo prevzatie záväzkov platových pomerov duchovných podmienenou prisahou na ONV, čím cirkvi stratili odvekú autonómiu vo finančnej oblasti. Je potrebné pripomenúť, že tento vzťah po úpravách trvá dodnes a nie je politická a ani spoločenská objednávka ho dôkladne vyriešiť.

Je preto jasné, že zmenu spoločensko-politických pomerov po roku 1989 výrazne privítali cirkvi a náboženské spoločnosti. Na jednej strane sa cirkevný dissent bezpochyby podieľal na erodovaní moci Komunistickej strany, ale na druhej strane reálna obnova moci cirkvi pred roka 1948 sa nekonala v súlade s predstavou cirkevných hodnostárov. Nebolo z hľadiska vývoja spoločnosti možné nadviazať na prerušenú kontinuitu po roku 1948. V tomto museli v nových pomeroch cirkvi nastúpiť do rozbehnutého vlaku. V mnohom im

napomohli reštitúcie, možnosť zakladania škôl a sociálnych zariadení, či umožnený prístup do dovtedy prísne necirkevných, až ateistických inštitúcií (ozbrojené sily, polícia). Obnova myšlienok kresťanskej demokracie získala silnú odozvu a umožnila zdanlivo jednoduchší prienik požiadaviek cirkví do politického a spoločenského života. Tento proces opätovnej integrácie cirkvi do spoločnosti sa označuje ako **desekularizácia**. Ide o obdobie nielen rehabilitácie cirkví, ale aj akejsi rekristianizácie spoločnosti (rekatolizácie) a obdobím zmierenia štátu a cirkvi (Podolinská a kol 2012, 191). Podľa niektorých názorov podpis zmluvy medzi sv. Stolicou a SR v roku 2002 znamenalo opustenie zásady náboženskej neutrality štátu (Tížik 2011, 197).

Graf 1. Podiel jednotlivých vierovyznaní na náboženskej štruktúre Slovenska v rokoch

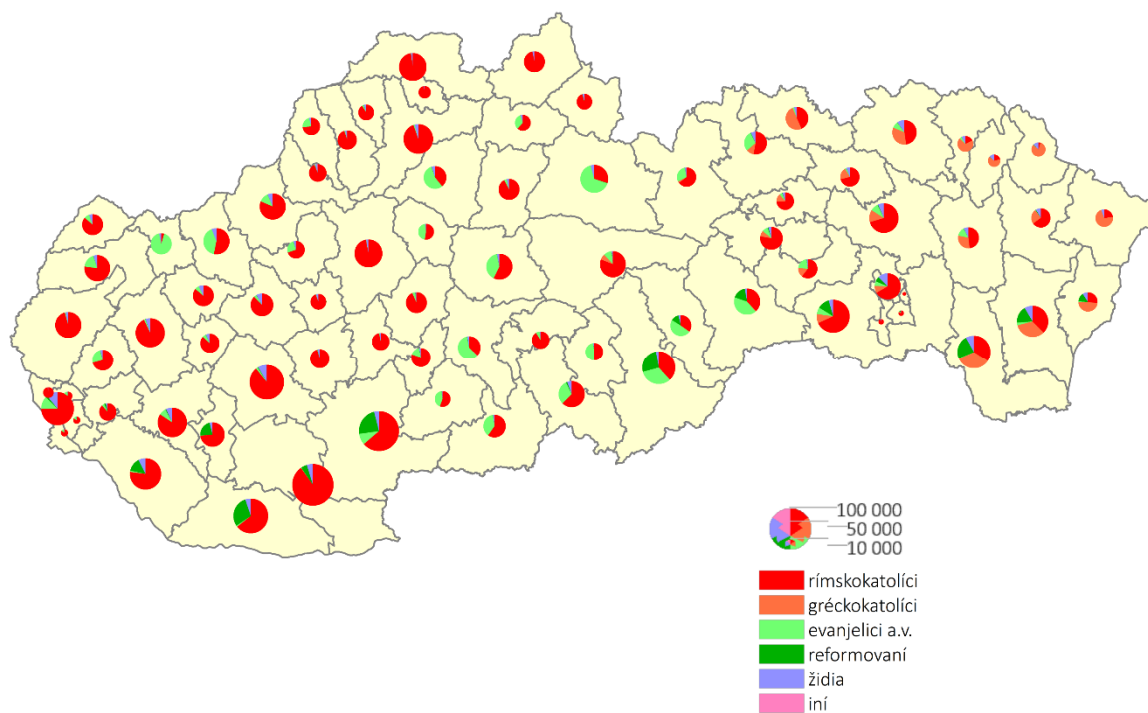
Podľa: Sčítania obyvateľstva 1857-2011 (rok 1940 predstavuje iba územie vojnového Slovenského štátu)

Ako vlastne v spoločnosti dokážeme merať príslušnosť k niektorej cirkvi/náboženskej spoločnosti? Existujú údaje, ktoré publikujú cirkvi samé v podobe tzv. schematizmov. Ich tradícia je vo väčšine cirkví pomerne dlhá, aj keď v súčasnosti už ustupujú do úzadia. Ich prvoradým cieľom je na jednom mieste sústrediť informácie o administratívnom členení, pri ktorom sa často uvádza aj veľkosť cirkevnej obce, prípadne ďalšie vierovyznania, ktoré sa v obci vyskytujú. V etape pred rokom 1869, kedy sa v Uhorsku uskutočnilo prvé moderné sčítanie obyvateľstva, to boli skôr aktivity jednotlivcov, ktoré prinášali informácie aj o konfesijných pomeroch v obci alebo župe. Neboli vydávané pravidelne a najviac a v najvyššej kvalite vyšli v 19. storočí a týkali sa celého Uhorska (vlastivední autori J.

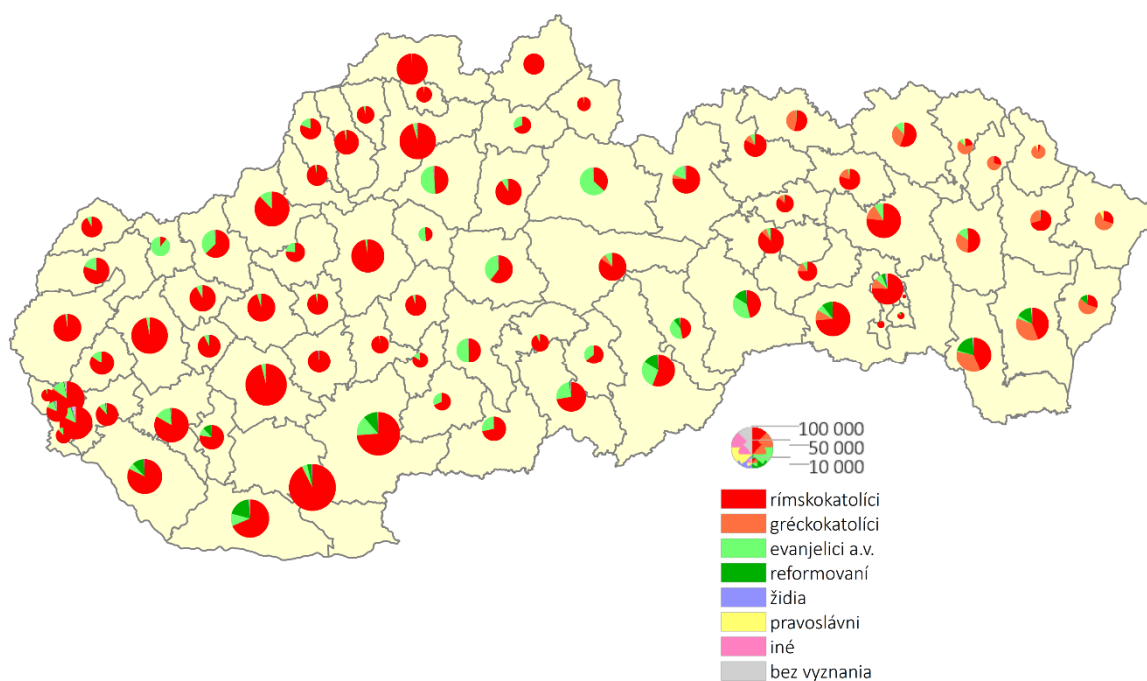
Korabinský, E. Fényes, L. Nagy a pod.). Od roku 1869 máme k dispozícii asi najkvalitnejšie údaje o cirkevnej príslušnosti. Sčítania konané v desaťročných intervaloch vždy obsahovali túto otázku, a to až do roku 1950. Následne, otázka na náboženskú príslušnosť alebo aspoň inklináciu vymizla na obdobie 40 rokov zo sčítacích hárkov a údaje z roku 1950 boli dlhé roky neprístupné, niekoľko rokov dokonca utajené, a na úrovni obcí nespracované. Napriek tomu, rôzne spoločenské organizácie vykonávali meranie úrovne religiozity prostredníctvom rozličných hodnotových výskumov v spoločnosti. V 80. rokoch bol uskutočnený výberový výskum zastrešovaný Ústavom filozofie a sociológie SAV o spoločenskom povedomí so zameraním na otázky diferenciačných procesov a perspektív vývoja spoločnosti (Foret, 1988, 190-197). Podľa tohto výskumu vykonanom na celom území ČSSR, boli všetky kraje minimálne sekularizované, kým Bratislava stredne sekularizovaná. Najvyšší stupeň maximálnej sekularizácie bol zachytený len v západných Čechách a v hlavnom meste ČSSR Praha. Jedným z posledných výskumov v období socializmu bol výskum Ústavu vedeckého ateizmu SAV v roku 1989 (Tížik, 2011, 142) pred novembrovými zmenami, ktorého čiastkové výsledky boli publikované v roku 2017 (Tížik, Zeman 2017).

Začiatok 20. storočia nebol z hľadiska pozície jednotlivých vierovyznaní výrazne odlišný. V podstate od ukončenia protireformačných a rekatolizačných tendencií je v slovenskej spoločnosti výrazne dominantnou rímsko-katolícka cirkev. Okrem **bezkonfesijného** obyvateľstva a obyvateľstva zahrnutého do kategórie iných, ide o **jediné vierovyznanie**, ktorého počet a zároveň podiel v rokoch 1900-1950 **sústavne narastal**. Na začiatku 20. storočia sa k nej hlásilo viac ako 68 % obyvateľstva Slovenska. Až v 62 okresoch pri súčasnom členení Slovenska sa väčšina obyvateľstva hlásila sa k tejto cirkvi. Takmer výlučne rímsko-katolícke okresy boli napr. Čadca, Námestovo, Malacky, Prievidza, Žarnovica, kde podiel presiahol hodnotu 95 %. Veľmi málo rímskokatolíkov v relatívnom vyjadrení žilo v okresoch Myjava (4,8 %) a Medzilaborce (5,3 %). V mestskom prostredí žilo 11,9 % rímsko-katolíkov (12,1 % všetkých obyvateľov Slovenska žilo v mestách) a najvyšší podiel malo mesto Nová Baňa (takmer 97 %). Viac ako ¾ rímsko-katolíckeho obyvateľstva mali aj mestá Nové Zámky, bol pokles podielu do -4 %). V mestách, podobne ako v predchádzajúcom

Mapa 1. Štruktúra obyvateľstva okresov SR podľa náboženskej príslušnosti v roku 1900

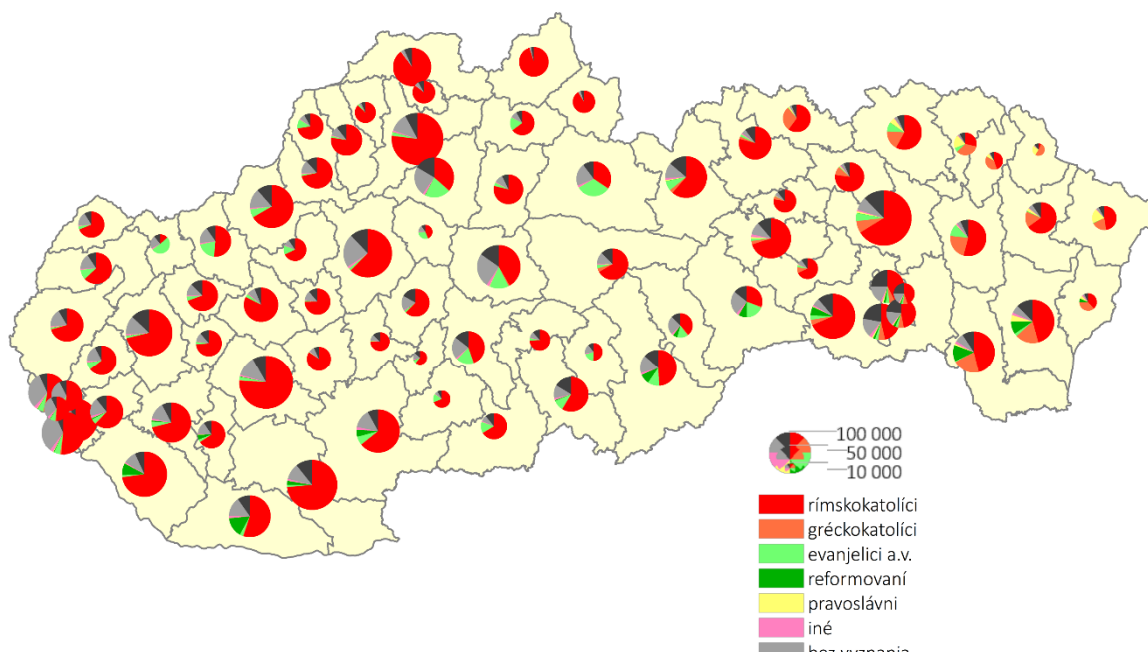

Podľa: Sčítanie obyvateľstva 1900

Mapa 2. Štruktúra obyvateľstva okresov SR podľa náboženskej príslušnosti v roku 1950

Mapa 3. Štruktúra obyvateľstva okresov SR podľa náboženskej príslušnosti v roku 2011

Podľa: Sčítanie obyvateľstva 2011

období, bol podiel rímsko-katolíkov mierne podpriemerný v porovnaní s vidiekom (69,1 % v mestách a 72,3 % na vidieku). Po vzniku ČSR sa zmenilo aj národnostné zloženie rímsko-katolíkov na Slovensku – 76 % sa v roku 1930 hlásilo k československej národnosti a 17 % k maďarskej. 4,5 % rímsko-katolíckeho obyvateľstva Slovenska uviedlo nemeckú národnosť.

Podiel obyvateľov rímskokatolíckej cirkvi dosiahol najvyššie hodnoty v roku 1950. Kým celkový počet obyvateľov štátu aj napriek masívnym presunom obyvateľstva v porovnaní s rokom 1930 narástol o 3 %, počet rímskokatolíkov narástol o 10 % a podiel sa zvýšil na 76,2 %. Silné postavenie rímskokatolíckej cirkvi potvrdzuje aj fakt, že v 60 % okresov Slovenska mala viac ako $\frac{3}{4}$ zastúpenie. Dovtedy takmer homogénne okresy sa vo svojej homogenite utvrdili a takmer všetko obyvateľstvo v okresoch Kysucké Nové Mesto, Čadca a Námestovo patrilo k rímsko-katolíckej cirkvi. V mestskej populácii Slovenska mali rímsko-katolíci ešte výraznejšie zastúpenie ako na vidieku (80 % obyvateľov v mestách malo rímsko-katolícke vyznanie a na vidieku 75,3 %). Viac ako 90 % rímsko-katolíckeho obyvateľstva mali napríklad mestá Nová Baňa (98 %), Trnava (92 %) a Nitra (91,8 %).

Napriek všetkým vplyvom a zásahom počet rímsko-katolíkov v rokoch 1950-1991 narástol o 21 % (počet obyvateľov SR narástol v tomto období o 53 %). Je to síce prírastok pomerne nižší oproti celoslovenským hodnotám, ale z hľadiska historických a najväčších cirkví patrí táto hodnota jednej z **najvyšších**. Znížilo sa však zastúpenie rímsko-katolíkov na celoslovenskej populácii na 60,4 % (73,1% z obyvateľstva so zisteným vierovyznaním).

Spomedzi okresov možno ako výrazne rímsko-katolícke (s podielom tohto obyvateľstva nad 75 %) označené okresy Námestovo (92,7 %), Tvrdošín a Čadca (89,2 %), a Na druhej strane najmenej rímsko-katolíkov žilo v okresoch Medzilaborce (6,7 %) a Myjava (11,1 %). Celkovo vo väčšine okresov sa podiel znížil, iba v niektorých okresoch východného Slovenska narástol (pravdepodobne v súvislosti s pravoslavizáciou).

Sčítanie v roku 2001 predstavuje v etape postsocialistických sčítaní obyvateľstva najvýpovednejšie. Podiel rímskokatolíckeho obyvateľstva narástol o 8 percentuálnych bodov na hodnotu 69 % a počet sa za 10 rokov zvýšil o 16 % (počet obyvateľov SR narástol o 2 %). V novom územno-správnom členení sa ukázali aj regióny s viac alebo menej homogénnou náboženskou štruktúrou. Jednými z takýchto regiónov sú okresy Námestovo (97,6 %), Čadca (95,2 %) a Tvrdošín (95 %) s takmer výlučne rímskokatolíckym obyvateľstvom a hodnotami podobnými v ešte z roku 1950 a skôr. Celkovo sa potvrdilo dominantné zastúpenie príslušníkov tejto cirkvi na väčšine územia Slovenska: takmer polovica okresov mala viac ako $\frac{3}{4}$ rímskokatolíckeho obyvateľstva. Menej ako 10 % rímskokatolíkov žilo len v okrese Medzilaborce (8,2 %). Priestorové rozmiestnenie na úrovni obcí postavilo rímsko-katolícku cirkev do pozície univerzálne rozšírenej cirkvi. Nad 90 % veriacich rímskokatolíkov malo viac ako 37 % obcí a nad 50 % takmer $\frac{3}{4}$ všetkých obcí Slovenska, pričom vôbec sa nevyskytovali rímsko-katolíci v 14 obciach.

Podobne ako v prípade národnostnej a iných štruktúr aj v prípade náboženskej sa v roku 2011 prejavili určité spoločenské vplyvy, ktoré výrazne poznamenali aj zistené údaje a počet prihlásených k cirkvám a náboženským spoločnostiam, čo ovplyvnilo všetky zisťované vierovyznania. Počet rímskokatolíckych veriacich poklesol o 10 % a podiel zostal na hodnote 62 % (69,3 % z obyvateľstva s deklarovanou príslušnosťou). Viac ako 90 % rímsko-katolíkov však mali už len okresy Námestovo (95,2 %, resp. 98,8 %) a Tvrdošín (91,3 %, resp. 95,6 %). Menej ako $\frac{1}{3}$ rímsko-katolíckeho obyvateľstva mali okresy Medzilaborce (7,3 %, resp. 8,2 %), Myjava (13,5 %, resp. 15,1 %), Svidník (28,7 % resp. 31,2 %) a Rožňava (30,4 %, resp. 35,4 %).

Až do obdobia socializmu boli druhým najväčším náboženským zoskupením **evanjelici augsburského vyznania**, kým ho od roku 1989 nevytlačilo na tretie miesto bezkonfesijné obyvateľstvo. Na začiatku storočia tvorili evanjelici 14,2 % obyvateľstva dnešnej SR a väčšinu obyvateľstva v okresoch Myjava (92 %), Liptovský Mikuláš (65,7 %), Zvolen (57 %) a Martin (55 %). Rok 1900 je zároveň rokom s najvyšším podielom a od tohto okamihu začal klesať.

V mestskom prostredí podiel evanjelikov dosiahol 12,2 % s tým, že najvýraznejšie evanjelické mestá boli Revúca – 61 %, Jelšava – 57 %, Dobšiná – 55,6 %. Do roku 1930 už len mesto Revúca bolo dominantne evanjelickým. Dominantne evanjelickými okresmi zostávali Myjava, Liptovský Mikuláš a Zvolen, ale v kontexte celoslovenského poklesu podielu tejto konfesie je úbytok najvýraznejší práve v týchto oblastiach.

V sčítaní roku 1950 síce evanjelici zaznamenali pokles podielu na hodnotu 12,9 %, avšak z absolútneho hľadiska boli v tomto roku najpočetnejší, s prírastkom v porovnaní s rokom 1930 o 10 %, čo je hodnota podobná prírastku príslušníkov rímsko-katolíckej cirkvi. Obdobie socializmu bolo pre evanjelickú cirkev pomerne zničujúcim a z veľkých cirkví najviac podľahla odlivu veriacich najmä pod vplyvom medzigeneračného sekularizovania (Majo 2011). Počet veriacich klesol v rokoch 1950-1991 o 27 % a výrazne sa znížil podiel na populácii 6,2 % (resp. 7,5 %). Ide o najvýraznejší pokles podielu medzi etablovanými cirkvami na Slovensku. Jedine okres Myjava si zachoval nadpolovičné zastúpenie evanjelikov (55 %) a žiaden okres nemal viac ako 1/3 evanjelického obyvateľstva.

Výrazné premeny zažila v 20. storočí aj **Gréckokatolícka cirkev**. Na rozdiel od rímskokatolíkov, sa ich podiel, podobne ako v prípade ostatných cirkví, v priebehu storočia pozvoľne znižoval. Výrazným činiteľom v prvej polovici 20. storočia bola pravdepodobne výrazná miera vysťahovalectva z východoslovenských oblastí, kde je táto konfesia takmer výlučne koncentrovaná ako aj diskontinuita v existencii v rokoch 1950-1968. Preto nie je prekvapením, že až v ¼ okresov malo v roku 1900 nadpolovičné zastúpenie gréckokatolíckych veriacich, pričom najviac to bolo v okrese Mezilaborce (81 %). Z hľadiska koncentrácie sa výraznejšie vyskytovali v týchto mestách: 2,5 % obyvateľov miest bolo grécko-katolíckeho vyznania, najviac v Sabinove (14,8 %), Levoči (12,4 %) a v Prešove (10,9 %). Do roku 1930 poklesol podiel gréckokatolíkov na 6,4 % a do roku 1950 mierne narástol na 6,6 %.

Štvrtou najpočetnejšou a regionálne špecifickou na Slovensku sú **reformovaní kresťania**. Ich podiel na začiatku 20. storočia bol 5,4 % a vyskytovali sa prevažne medzi maďarským obyvateľstvom (na východe Slovenska aj medzi slovenským). Najpočetnejší boli v okrese Komárno (29,5 %), nad 20 % reformovaných mali ešte okresy Rimavská Sobota, Trebišov a Levice. Z hľadiska miest boli zastúpení v meste Rimavská Sobota (31 %), Komárno (22 %) a Levice (15,7 %). Do roku 1950 sa podiel reformovaných znížil na hodnotu 3,2 %, čomu do veľkej miery napomohol odchod časti maďarských obyvateľov do Maďarska po roku

1918 (v roku 1930 86 % reformovaných udávalo maďarskú národnosť) výmena obyvateľstva medzi ČSR a Maďarskom. V 2011 najpočetnejší boli už len v okresoch Komárno (15,5 %) a Trebišov (13 %). Inde už bolo zastúpenie reformovaných menšie ako 10 %.

Najkomplikovanejší vývoj zažilo v 20. storočí **židovské** obyvateľstvo. Na Slovensku žilo v roku 1900 5 % židov, najviac v okresoch Stropkov a Medzilaborce (12 a 13 %) a v mestách Košice a Bratislava (12 % a 11 %). Išlo o výrazne mestskú konfesiú (viac ako 1/3 žila v mestách najmä na východnom a západnom Slovensku a najvýraznejšie boli zastúpení v Bardejove (28 %), Nitre - (24 %) a v Lučenci (20 %). V obciach boli po rímskokatolíckej konfesii najrozšírenejšou konfesiou – iba v 10 % obciach Slovenska nežil ani jeden žid. Po vzniku ČSR sa zvýšila koncentrácia židovského obyvateľstva v mestách (45 %). Celková koncentrácia židovského obyvateľstva v mestách súvisí s liberalizáciou a zmenami pomerov od 19. storočia, kedy mnohí židia našli spoločenské a ekonomické uplatnenie práve v mestskom prostredí (Salner 2000, 60-61), v ktorom získali svetské vzdelanie (napríklad advokáti a lekári). Podľa národnosti sa zhruba polovica židov hlásila k židovskej národnosti, 1/3 k československej a zvyšok mali pomerné zastúpenie nemecká a maďarská národnosť. Pred deportáciami žilo na území vojnového Slovenského štátu 86 000 židov a v roku 1950 už len 7 500. Výrazne sa koncentrovali do miest (64 % všetkých židov). V porovnaní s rokom 1950 zostalo na Slovensku len 5 % početnosti z roku 1930. Židovské obyvateľstvo po roku 1950 vo väčšej miere v roku 1968 emigrovalo, prípadne sa snažilo splynúť s väčšinovým obyvateľstvom a so symbolickou spolupatričnosťou v rámci židovských náboženských obcí (Kamenec, 1992, 29-30). Počet židov z hľadiska náboženského vierovyznania poklesol o 88 % na počet bezmála 1 000 jedincov v roku 1991, a okolo 2000 v roku 2001 a 2011. Veľká väčšina z nich žila v mestách (najmä Bratislava a Košice), pričom niekoľko desiatok židov žilo aj v mestách na juhu Slovenska (Dunajská Streda, Galanta, Nové Zámky).

V rámci konfesijnej štruktúry sú na Slovensku výraznejšie zastúpení ešte **pravoslávni**, ktorých nárast súvisí najmä s „obnovením“ pravoslavia u časti navrátilcov zo Zámoria v 30. rokoch a neskôr s procesom pravoslavizácie v roku 1950. Významnou skupinou sú v štruktúre vierovyznaní tí, ktorí neuviedli **žiadne vyznanie**. Je to zároveň jedna z najheterogénnejších skupín, nakoľko zahŕňa nielen ateistov, ale aj tých, ktorí necítia spolunáležitosť k žiadnemu vierovyznaniu, hoci veriacimi byť môžu a podobne. Výraznejšie sa objavili v roku 1930, kedy ich bolo na Slovensku asi 16 000 a tvorili 0,5 % populácie. V súčasnosti sú druhou najpočetnejšou skupinou a s polmiliónom príslušníkov tvoria asi 13 % obyvateľstva SR.

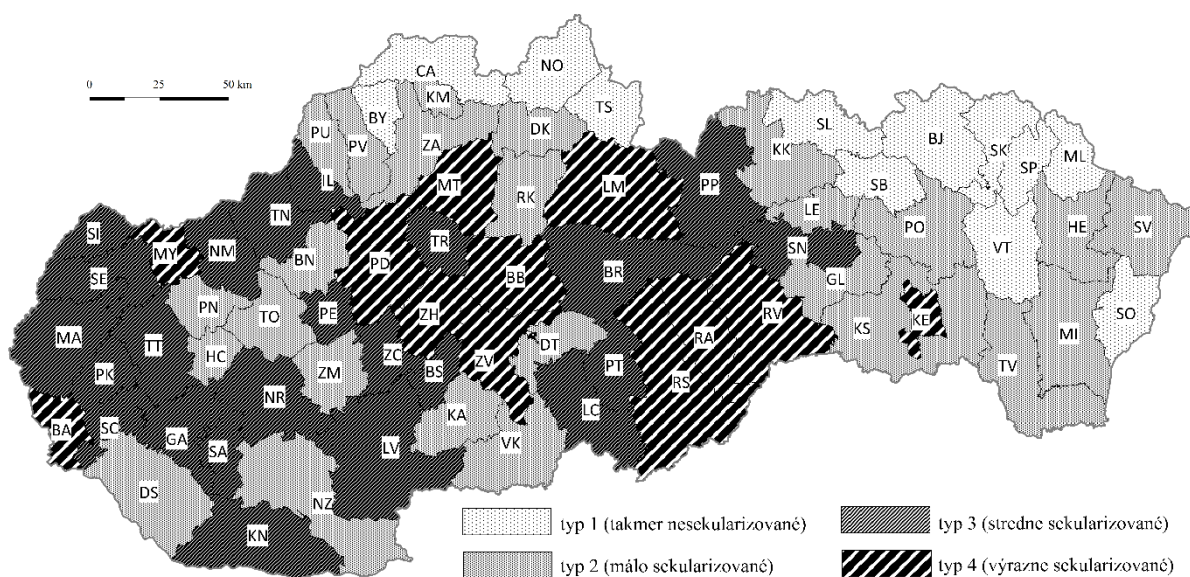
Zhodnotenie vývoja náboženskej štruktúry obyvateľstva nášho územia poukázalo, že ide o mimoriadne komplikovaný vývoj. V dôsledku určitého odstupu od historických udalostí, poznania celkového spoločenského kontextu a nových foriem zisťovania a merania náboženskej totožnosti vieme do určitej miery vysvetliť premenu nielen v čase a priestore, ale aj medzi jednotlivými náboženskými skupinami navzájom. Na základe viacerých pohľadov je zrejmé, že vplyvy, ktoré vstupujú do formovania náboženskej štruktúry obyvateľstva možno rozdeliť na **vonkajšie** a **vnútorné**. Obidva vplyvy sú v určitej miere navzájom prepojené a niekedy sa viac alebo menej ovplyvňujú a pôsobia ako spúšťač ďalších procesov najmä vo vnútri skupín. Z historického hľadiska za najvýraznejšie vonkajšie vplyvy možno vnímať umožnenie etablovania alebo naopak, zákazu, zo strany štátu a panovníka. V minulosti išlo najmä o **Tolerančný patent** Jozefa II, ktorý výraznou mierou ovplyvnil náboženskú štruktúru až do súčasnosti. Iným vplyvom môžu byť zmeny hraníc a sťahovanie určitej skupiny obyvateľstva, vplyv ideológií nacizmu a neskôr socializmu na určité alebo všetky cirkvi na Slovensku (od reštrikcie až po zákaz a dokonca genocídu). Aj v súčasnosti politika štátu v tomto smere nie je úplne bez pravidiel. Na slobodné pôsobenie a nárok na finančný príspevok od štátu (platy duchovných a prevádzku ústredia) získajú cirkvi a náboženské spoločnosti až po splnení určitých podmienok. Náboženská scéna na Slovensku sa tak rozdeľuje na **registrované** a **neregistrované** cirkvi a náboženské spoločnosti.

Zo širších spoločenských udalostí, ktoré ovplyvnili náboženské pomery, sú najmä migrácia, či už zahraničná alebo vnútorná. Zahraničná, ktorá v určitom období postihla určité regióny a následne aj konfesie bola výrazná najmä v prvej polovici 20. storočia a čiastočne aj v roku 1968. **Vnútorná migrácia** predstavuje presuny obyvateľstva v rámci krajiny a to najmä do miest v súvislosti so **socialistickou industrializáciou**. V novodobých dejinách zistíme až časom, aký vplyv na náboženskú štruktúru má sťahovanie obyvateľstva do prímestských oblastí veľkých miest Slovenska.

Mestské prostredie, na rozdiel od vidieckeho, je pre religiozitu v tradičnej vidieckej forme nie celkom naklonené. Aj z toho dôvodu v mestách nachádzame zvýšený podiel obyvateľstva, ktoré je **bez vyznania** alebo **odmieta** na túto otázku odpovedať. Nemusí ísť automaticky o ateistov, ale napríklad položená otázka pri sčítaní obyvateľstva nemusí úplne vystihovať náboženskú identitu jednotlivca (môže mať viacero vplyvov, z ktorých ani jeden nemusí byť dominantný). Spoločenstvo veriacich je podľa T. Podolinskej (2007, 148) anonymné, značne variabilné, často s translokálnou až globálnou orientáciou identít, a žije v

priestore s ostatnými konfesiami, čo môže viesť k náboženskej tolerancii alebo indiferentnosti. Z tohto hľadiska je dôležitým faktorom, ako je položená otázka pri sčítaní – napríklad do roku 1950 sa zisťovala cirkevná príslušnosť (cirkev alebo náboženská spoločnosť, v ktorej bol jednotlivec pokrstený) a po roku 1990 je otázka v rôznych obmenách zameraná na vzťah a prípadnú participáciu. Ukazuje sa tiež, že obyvateľstvo, ktoré deklaruje konfesionálnu príslušnosť nie je v prejavoch svojej religiozity uniformné, ale výrazne sa v nej prejavujú rozličné, dogmaticky dokonca nekompatibilné prejavy (viera v horoskopy, reinkarnácia, názory na potraty a podobne).

Veľkosť, demografický potenciál a priaznivá štruktúra najmä podľa veku sú v mnohom výsledkom vnútorných tendencií, ktoré vplývajú na jednotlivé cirkvi a náboženské spoločnosti. V našom priestore nie je obvyklé výraznejšie získavanie členov tzv. **prozelytizmom** alebo konverziou, a tak je populačný stav cirkví dôsledkom skôr bilancie hodnôt pôrodnosti a úmrtnosti a zároveň intenzity akceptácie sekularizácie a možnosti odklonu jednotlivcov od oficiálnej cirkvi (pozri mapu 4).

Podľa: Majo 2013

Mapa 4. Typológia okresov Slovenska podľa intenzity sekularizácie

Mnohé cirkvi si v dejinách vytvorili svoje stratégie ako v pestrom náboženskom prostredí zabrániť potenciálnemu odlivu veriacich. Jednou z historicky najvýraznejších a najuniverzálnejších stratégií bola stratégia **endogamie**, alebo zásada hľadania manželského partnera jednej konfesie. Na stratégiu endogamie sa kládol dôraz najmä v prípade

menšinového až diasporálneho osídlenia príslušníkov konfesie, v našom prípade išlo najmä o židovské obyvateľstvo. Endogamia sa v židovskom prostredí vzťahovala nielen na židovský pôvod všeobecne, ale aj na zhodnú náboženskú orientáciu (ortodoxný, prípadne chasidský smer) (Salner 2000, 21).

Iným faktorom, ktorý ovplyvňoval početnosť je veľkosť rodiny, ktorá vyplývala v minulosti často zo spôsobu obživy (roľnícke rodiny mali v zásade viac detí ako robotnícke) a rozvoj určitých stratégií v rámci jednotlivých cirkví. Jednou z najvýraznejších demografických stratégií, ktorá sa rozšírila v určitých regiónoch a medzi určitými konfesiami bola stratégia **jednodetstva** alebo regulovanej plodnosti. Rozšírila sa ako stratégia, ktorá mala zabrániť schudobneniu rodiny v dôsledku rovnakého delenia dedičstva medzi potomkov. Na našom území sa táto stratégia vyskytovala do polovice 20. storočia vo väčšej alebo menšej miere medzi evanjelickým a reformovaným obyvateľstvom najmä v regiónoch Hont, Novohrad a Gemer a mala primárne hospodársku, než etnickú a náboženskú príčinu, pričom dogmatika kresťanských konfesií reguláciu plodnosti vyslovene nezakazuje, aj keď v katolicizme je interrupcia smrteľným hriechom a na druhej strane protestantské konfesie nežiadajú obmedzovanie počtu detí, preto nemôže byť považovaný za príčinu, ale len jeden z podnetov (Sigmundová 1983, 563).

Okrem týchto definovaných faktorov existuje množstvo skrytých, ktoré vychádzajú z aktuálneho životného kontextu a nemusia byť podložené štatisticky viditeľnými ukazovateľmi. Aj z tohto hľadiska zostáva poznávanie dynamiky náboženskej štruktúry na Slovensku ale aj v širšom stredoeurópskom kontexte mimoriadnou výzvou aj z hľadiska premien jej pestrosti, transformácie tradičných foriem religiozity, jej zosilňovanie alebo naopak relativizovanie, možný rozpad lokálneho charakteru náboženských a duchovných identít (Podolinská 2007, 148), či etablovanie nových konfesijných skupín, ktoré naša slovenská scéna doteraz úplne nepoznala a je otázkou ako sa v našom prostredí ujmu.

Literatúra

Foret, M. 1988. Stav a vývoj religiozity ČSSR ve světle vícenásobných výzkumů. *Ateizmus*, 16, s. 190-197.

Hornyánszky, V. 1858. *Geographisches Lexikon des Kőnigreichs Ungarn und der serbischen Woiwodschaft mit dem temescher Banate*. Pest: Verlag von Gustav Heckenast.

Kamenec, I. 1992. Historická retrospektíva formovania židovskej národnosti v moderných slovenských dejinách. *Sociológia* 24, 1-2, s. 25-30.

Majo, J., Šprocha, B. 2016. *Storočie populačného vývoja Slovenska II - populačné štruktúry*. Bratislava: Infostat, CSPV SAV, Univerzita Komenského v Bratislave

Majo, J., Kusendová, D. 2015. *Náboženský atlas Slovenska*. Bratislava: Dajama

Majo, J. 2013. Vybrané charakteristiky transformácie religiozity na Slovensku v rokoch 1950-2001 vo vzťahu k sekularizácii. *Geografický časopis*, 3, 65, s. 217-234.

Podolinská, T., Krivý, V., Bahna, M. 2013. Religiozita: Slovensko a jeho susedia. In Krivý, V. (ed.). *Ako sa mení slovenská spoločnosť*. Bratislava: Sociologický ústav SAV, pp. 181-256.

Podolinská, T. 2008. Religiozita v dobe neskorej modernity: prípad Slovensko. *Sociální studia*, 3-4/2008, s. 51-84.

Salner, P. 2000. *Židia na Slovensku medzi tradíciou a asimiláciou*. Bratislava, Zing Print.

Sigmundová, M. 1983. K otázke tradície systému jedného dieťaťa v rodine. *Slovenský národopis*, 31, 3-4/1983, 561-567.

Tížik, M., Zeman, M. 2017. Religiozita obyvateľov Slovenska a postoje občanov k náboženstvu. *Demokratickosť a občania na Slovensku II. Praménno-analytická publikácia*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.

Tížik, M. 2011. *Náboženstvo vo verejnom živote na Slovensku. Zápasy o ideový charakter štátu a spoločnosti*. Bratislava: Sociologický ústav SAV.

Štatistické zdroje

1857: *Statistische übersichten über die Bevölkerung und den Viehstand von Österreich nach der Zählung vom 31. October 1857*. Wien: Kaiserlich-Königlichen Hof- und Staatsdruckerei, 1859.

1869: Sebők, L. 2005. *Az 1869. évi népszámlálás vallási adatai*. Budapest: Teleki László Intézet, Központi Statisztikai hivatal.

1880: A magyar korona országaiban az 1881.év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve 2. zv. Budapest: Pesti Könyvnyomda - Részvény – Társaság, 1882.

1890: Jekelfalussy, J. 1892. A magyar korona országainak helységnévtára. Budapest: Pesti Könyvnyomda - Részvény – Társaság.

1900: A magyar korona országainak 1900.évi népszámlálása. 1. zv. Budapest: Pesti Könyvnyomda - Részvény – Társaság, 1902.

1910: A magyar szent korona országainak 1910.évi népszámlálása. 42. zv. Budapest: Athenaeum, 1912.

1921: Štatistický lexikon obcí v republike Československej. III. Slovensko. Praha: Štátny úrad štatistický, 1927.

Az 1920.évi népszámlálás. A népesség főbb demográfiai adatai, községek és népesebb puszták. 69. zv. Budapest: Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1923.

1930: Štatistický lexikón obcí v krajine Slovenskej. Praha: Štátny úrad štatistický, 1936.

Az 1930.évi népszámlálás, Demográfiai adatok községek és külterületi lakotthelyek szerint. 83. zv. Budapest: Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 1932.

1940: Sčítanie ľudu na Slovensku zo dňa 15.12.1940. Bratislava: Štátny plánovací a štatistický úrad (rukopis).

1950: Sčítání lidu 1950, obecné třídění. Přítomné obyvatelstvo podle poměru k povolání a úseků objektivního povolání, podle náboženského vyznání a přistěhování do obce. Bratislava, Štatistický úrad SR, 1957, nepublikovaný rukopis.

1991: Sčítanie ľudu, domov a bytov. Trvalo bývajúce obyvateľstvo podľa náboženského vyznania. Bratislava, Štatistický úrad SR, 1991.

2001: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov. Bývajúce obyvateľstvo podľa pohlavia a náboženského vyznania. Bratislava, Štatistický úrad SR, 2002.

2011: Sčítanie obyvateľov, domov a bytov. Obyvateľstvo podľa pohlavia a náboženského vyznania. Bratislava, Štatistický úrad SR, 2011.

A Felvidék településeinek vallási adatai (1880-1941). I. a II. kötet. Budapest: Központi statisztikai hivatal, 1999.

Majo, J. 2012. Historicko-demografický lexikón obcí Slovenska 1880-1910. Štruktúra obyvateľstva podľa materinského jazyka a náboženského vyznania. Bratislava: Štatistický úrad SR.

Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850-1970 I/1 a I/2. Praha: Federální statistický úřad, 1978.